

Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն Բ Ա Ժ Ի Ն

ՇՐՋԱՆԱԻՈՐ ԶԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

ԿԵՆԴԱՆԵԱՅ ՄԷՋ

Պաղատակութեան յառաջադիմելովը մարդս սովորութիւն մը ստեղծեց՝ ամէն տարի մէկ կամ երկու ամիս իւր բնակավայրը ձգելով՝ « յըսնաւոր ձանապարհորդութիւն » մ'ընելու՝ երբեմն ծովերու վրայ, երբեմն լեռներու մէջ։ Բայց պէտք է կարծեւ թէ այս տեսակ ուղեգնացութիւնը միայն մարդկային ցեղի սեփական է, այլ անբան ստեղծուածներն ալ նմանօրինակ արշաւանքներ՝ աւելի գերազանցօրէն կը կատարեն։ — Եւ յիշատի շատոնց ի վեր է որ կենդանիք — գոնէ մէջերէն։ այլ և այլ տեսակները — յըսնաւոր ձանապարհորդութիւն կ'իլլեն։ Ասոնց մեծամասնութիւնը գրեթէ ամենուն ծանօթ է՝ իրենց անուամբ և արտաքին տեսքով՝ բայց ո՛չ իրենց կենցաղավարութեամբ։

Օրինակի համար, Սաղմոնը (saumon) առաջնակարգ ձանապարհորդ մ'է։ Իւր հաւկիթները անուշ ջրոյ մէջ կ'ածէ, որոնցմէ՝ տգեղ ձկներ կը ծնանին։ մթազոյն կոնակ և շեղ ու շերտաւոր կողերով, ժամանակ մը վերջ փոքր Սաղմոնները կը փոխուին և smolts կը դառնան ըստ անգղիացւոց, այսինքն իրենց ձանապարհորդելու կերպարանքին կը ստանան, բոլոր իրենց մարմինը մետաղական փայլ մը կը ստանայ որոնք առանձնական կ'ընկալին։ Բայց հագիւ թէ զոյրս կ'ըլլան իրարու կը մօտենան խումբ կը կազմեն՝ կարծես կարավան կը ձևացնեն։ Ամբողջ զարնան ատեն Սաղմոնի ձագերու խումբերը առուակներ կ'իջնեն, ծով կը դիմեն։ Սակայն այս ձանապարհորդութիւնը շատ սուղի կը նստի իրենց, հո՛ս՝ անյազ կորնկածուկէն (brochet) պէտք է զգուշանալ։ անդին անաւորագոյն վտանգը՝ ձկնորսաց ուռկանն է՝ որոնք սպառնալից կանգնած են, ուրիշ տեղ սաստկագոյն

հոսանքներ կը ստիպեն իրենց ձամբէն շեղիլ տալու։ Բայց ինչպէս առակը կ'ըսէ՝ « ասոնք ձանապարհորդութեանց զուարճութիւնը են »։ վերջապէս խումբերը տասանորդուած (decimé) գետաբերան կը հասնին, բայց կը զգուշանան մէկէն ի մէկ աղի ջուր նետուելէն՝ որ յիրաւի այդ անխոհեմութիւնը ամենավտանգաւոր կ'ըլլար իրենց կենաց։ այլ փոքրիկ Սաղմոնները երկու երեք օր կէս աղի ջրոյ՝ գետախոռուրդին մէջ կը կենան։ կը վարժին աղի ջրոյն և ապա խումբ խումբ ծովու մէջ կը կորսուին։ Ինչ կ'ըլլան անոնք — Ո՛չ ոք կրնայ պատասխանել կը կարծուի թէ Սաղմոնը Ովկիանոսի խորքը կը դիմեն՝ ուր ձկնորսաց ուռկանները չեն հասնիր։ Աղի ջուրը իրենց անհագնան և խոշորնալուն նպաստաւոր կ'ըլլայ՝ որով աւելի համով կը դառնան Նորբաճաշակ քիմերու։ Փորձով տեսնուած է՝ որ երբ զանոնք անուշ ջրոյ մէջ բանտեն՝ որչափ ալ առատ անունդ տան իրենց՝ չեն օգտուիր, զոյներնին կը կորսնցնեն, կակուղ և անհամ կ'ըլլան։ Ինչ վազնացութենէ ետքը ութը շաբաթ յետոյ Սաղմոնը կը վերադառնան իրենց իջաց գետաբերանները։ Բայց այնքան փոխուած կ'ըլլան որ անկարելի է ճանչնալ զանոնք, այս պատճառաւ ժամանակաւ բոլորովին տարբեր ձուկ կը կարծուէին։ Շատ փորձեր ընելէ վերջը՝ Զմայրսներս պոչին գերծաններ կապելով և նորէն առուակ նետելով՝ երկու ամիս յետոյ տեսած են անոնց Սաղմոն ձևացած վերադարձը ու նենալով պոչերնուն կապուած նշանը։ Մեկնելէ առաջ Զմայր 2էն 300 զրամ կը կշռէ։ Ծովէն դառնալով մէկ կամ մէկ ու կէս և նոյն իսկ երկու հազարազրամ կրնայ կշռուիլ։ Այս նշանաւոր արագ աճումը՝ կ'ապացուցանէ որ՝ եթէ ձանապարհորդութիւնը բարոյապէս իրենց երիտասարդութիւն կը նպաստէ, փորձառու կ'ըլլան Ֆիզիքսապէս ալ անօգուտ չ'ըլլար, վասն զի կը խոշորան, կը զօրանան, կը համեղան։

Սաղմոնը ծովէն դառնալու ատեն՝ իջ-

նեւու միջոցուան նման քանի մը օր կէս աղի ջրոյ մէջ կ'անցընեն և ապա կը նետուին անուշ ջուր, ուր խումբերը հոսանքին հակառակ կը սկսին յառաջիկ, իրենց գլուխ ունենալով տարեց էակներ, երիտասարդները ետ և կ'անցնին, Դաղթա կանութիւն ընողները ամէն ալ մինեոյն տարիքը չունին, առաջին եկողները հնազոյնները կ'ըլլան, յետոյ ուրիշ անգամ մը նոյն ճամբորդութիւն քրած եղողները կը տեսնուին, և վերջապէս ամենաերիտասարդները կը մտնեն անուշ ջուր:

Իրենց ելքի միջոց՝ ոչ ինչ կարող չէ խափանել ընթացքնին. Baudrillart կը գրէ՝ Թէ երբ ուսկանի հանդիպին կամ կը պատեն կամ կը ջանան վրայէն կամ կողերէն փախչիլ, հագիւ Թէ մէկը ելքի ճամբայ մը կը գտնէ իսկոյն միւսներն ալ կարգաւ անոր կը հետեւին և առաջուան կարգերնին կը գտնեն, իրենց գետին մէջ տեղէն և մակերևոյթի մօտէն կը լողան, և որովհետեւ շատ անգամ բազմաթիւ կ'ըլլան՝ ուստի ջուրը սաստիկ կը յուզեն ու այնպիսի ժայն մը կը հանեն՝ որ հեռուներէն ալ կը լսուի: Երբ օգը տաք կամ մրկակից ըլլայ ջրոյ յատակէն կը լողան կամ խոր տեղերը կ'ապաստանին՝ ուր կըրնան փնտած զովութիւննին վայելել, զովութեան կարօտի համար՝ ասոնք կը սիրեն այնպիսի անուշ ջուրեր՝ որոնց եզերքը ծառերու շուքերով պաշտպանեալ ըլլայ: Ջրոյ վրայ լողացող մարմինները և գոյները կը վախցնեն զիրենց ու երբեմն նոյն իսկ նահանջել կու տան, Եթէ առուակին ջերմաստիճանը և ջրոյ տեսակը իրենց յարմար է՝ դանդաղութեամբ կը ճանապարհորդեն, բայց երբ իրենց զգայարանաց վրդովիչ ըլլայ կամ վտանգ մը տեսնեն՝ այն ատեն այնպէս մը երագարար կը լողան՝ որ մադուս աչքը դժուարաւ կրնայ հետեւիլ իրենց, Դիտուած է որ ժամուան մը մէջ տասը մզոն տեղ կրնան կտրել, բայց երբ ստիպուած չըլլան երագութեամբ ընթանալու՝ երկվայրկեանի մը մէջ 24 ոտը տեղ կը յորդեն:

Սաղմոններու պոքը զօրաւոր թիակ մ'է

և անոր օգնութեամբ է որ իրենց բաւական բարձր ջրվէժներէ ալ կը վերելան, մեծ քարերու կը կրթնին, բերաննին պոչին կը մօտեցնեն ու անոր ծայրը ալ կռաներով կը սեղմեն՝ որով ձիգ աղեղ մը կը ձևացնեն ու յանկարծ բերաննին կը բանան առածգական ուժով մը կը զարնուին ջրոյ և 4էն 5 մմը և աւելի բարձր տեղեր կը ցատկեն և կոստնուն ջրվէժներէն վեր, Երբեմն չեն յաջողիր ժայռերէն անդին անցնիլ՝ կամ ջրոյ հոսանքը զիրենց վար կը հոսեցնէ, սակայն իրենց ժիր ջանքով նորանոր փորձեր կրնեն իրենց նպատակին հասնելու համար: Ջանքերնին կը կրկնապատկեն երբ տեսնեն իրենց գլուխ եղողին յաջողութեամբ ջրովեմէն վեր ցատկելու:

Երբ փակոցները (barrage) շատ բարձր ըլլան գետեզերեայ բնակիչները՝ խնամքով կը դնեն «Սաղմոններու սանդուխը» ուրով դիւրաւ կը ցատկեն միւս կողմը:

Աղոյնները (alose) ալ Սաղմոններու նման ճանապարհորդութեան ճաշակը ունին, և իրենց ծովու ջրոյ մէջ աւելի երկայն ատեն կը բնակին, ու առուակնեւրէն վեր՝ ձուարկութեան համար միայն կը յառաջեն և շատ հեռուներ կ'երթան: Օրինակի համար, Ծովէն իզեր գետը մտնելով կըրնօպլէն աւելի վեր կ'երթան և Սօնէն մինչև Կրէյ կը յառաջեն: Մանուշակածուկերը (éperlan) ասոնք նման չեն գործեր, ոմանք ճամբորդելու քմահաճութիւն ունին, այլը միայուն կեանքը կը վերադասեն: Առաջինները՝ Ծովային բաղանիք՝ տարուան մէջ մէկ անգամ կ'ըլլեն, իսկ երկրորդը ամբողջ իրենց կեանքը անուշ ջրոյ մէջ կ'անցընեն, Թառափները (esturgeon), արքայածնկերը (mulet), դորածուկը (dorade), և Փարադիացն (lamproie) ալ իրենց կեանքը՝ անուշ ջուրէն աղի, և աղիէն անուշ ջուր՝ երթալ գալով կ'անցընեն: Օձաձկները (anguille) աւելի յանդուգն են, ճախճախտէ մը ուրիշ իրենց յարմարագոյն ճախճախտ մ'անցնելու համար՝ չեն վարանիր ցամաք ելլել և հոն երկայն

ճամբարներէ՝ սողալով յառաջել։ Շատ չեն
անապարհեր. այլ մանաւանդ երբ իրենց
ճաշակին համեմատ մշակավայր մը գրտ-
նեն՝ հոն հանդէս կը կատարեն՝ լաւ մը
ուտելով գտածոյն. այնպէս որ՝ վերջերս
ի Գաղղիայ՝ օժածկանց խումբեր՝ նորափը-
թիթ ուղոռի (պիզելիա) դաշտ մը մտնելով
աւերակ հասուցած են։ Զի մոռնանք յիշել
նաև Անաբները (anabas) որ Հնդկասիայի
ծովու Յավսի եւ Պորնեոյ լճերուն սիկերու
մէջ կը գտնուին. բրինձի դաշտերու, ար-
տերու, և նոյն իսկ իրենց ականջներու ա-
տաճաւոր խփաներու միջնորդութեամբ
ծառերու վրայ կ'ելլեն՝ մաքուր օդ ծծելու
համար։ Periophtalme-ներն ալ գրեթէ
նոյն ոճով Անեկամպիոյ մէջ արմաւենեաց
վրայ կը բարձրանան՝ և նոյն իսկ ծառին
գագաթը ելլելով. արեւու մէջ կը տաք-
նան։

Ճանապարհորդութեան ճաշակ ունենա-
լը ոչ միայն ձկներու սեփհական է այլ
նաև ստնաւորաց՝ թէպէտև քիչ տեսակնե-
րու։ Մասնաւորապէս Լեմինկները (Lem-
ming) որոնք Նորվեգիացի փոքր կրծող-
ներ են և որոնք արջամկանց (marmotte)
կը նմանին, թէև հասակաւ անոնցմէ փոքր
են։ Ահաւասիկ, ըստ Պրենսի քանի մը
մանրամասնութիւնք իրենց շրջանաւոր ճա-
նապարհորդութեան։ Գաղթականութիւն-
նին ըստ ումանց տասը կամ քսան տա-
րին մէկ մը կը սկսին՝ իսկ այլը կ'ըսեն
7էն 16 տարին մէկ անգամ. բայց բնաւ
սահմանեալ շրջան չունին ճանապարհոր-
դութեան ելլելու համար։ Ոչ ոք մինչ'ը-
ցարդ ասոնց ուղեգնացութեան՝ քովան-
դակութիւնը կամ սկիզբէն մինչև կատա-
րածը տեսած է, իսկ այն բնագէտները՝
որոնք մասամբ մը ներկայ գտնուած են
իրենց գաղթելուն՝ ամէն ալ կը համա-
ձայնին ըսելով թէ՝ «Լնդհանրապէս աշնան
ճամբայ կ'ելլեն՝ և զարտուղութեամբ ա-
մառը կ'ըսկսին գաղթել»։ Ականդիսա-
եան Ալպեանց շղթաներէն կ'ըսկսին ճամ-
բայ ելլել։ Ոմանք խմբովին դէպի Հիւ-
սիսային ծով կը յառաջեն՝ իսկ այլը Պօթ-

նիոյ ծոցին կողմերը, շատ անգամ, ա-
ռուակներու և գետերու զուգահեռական
ուղղութեան մը կը հետևին։

Որոշեալ ժամանակ մը՝ իբր թէ հրա-
մանատարի մը հնազանդած՝ ամէն ալ ի-
րենց լեռներէն կ'իջնեն՝ հովիտներու և
դաշտերու մէջ միանալու և անհամար խում-
բեր կազմուելու՝ որոնք այլ և այլ ուղղու-
թիւն ընտրելով՝ կ'ըսկսին յառաջել։ Այն
ամենայն հեղինակը՝ որոնք Լեմինկներու
տեղագիտութեանց պատճառներու վրայ
գրած են՝ կը միաբանին ու կ'ըսեն թէ՝
այս խումբ խումբ միացած կենդանիք՝
ուղիղ գծով առաջ կ'երթան և ճամբան
ինչ որ գտնան կը լափեն և գետնի ու
դաշտերու վրայ իրարմէ քանի մը ոտք հե-
ռաւորութեամբ՝ 400էն 6 հարիւր՝ խոր
փոսեր կը բանան, որով անցած տեղերնին
հեռուէն՝ փորուած դաշտի տեսք մը կ'առ-
նէ։ Ոչ ինչ չէ կարող գիրենք ետ դար-
ձընել կամ կեցնել. յանդգնութեամբ կը
նետուին, կ'անցնին ամէն տեղերէ. եթէ
մարդ մը իրենց ճամբուն առջև կենայ,
անոր սրունքներուն մէջէն կը սահին երբ
ցորենի որայներ կամ խոտի դէզեր ար-
գելը կ'ըլլան իրենց ընթացքին՝ իսկոյն,
անոնց մէջէն ճամբայ կը բանան՝ իրենց
գորաւոր ակօաներովը. եթէ ժայռ մը ըլ-
լայ, անոր կիսաբոլոր շրջապատը կ'ընեն
և իսկոյն ուղղադիւր ճամբան կը բռնեն։
Լիճ մը հանդիպեցաւ դիմացնին, անոր
լայնութիւնը ինչ ալ ըլլայ՝ ուղիղ գծով
կը լողան ու կ'անցնին. իրենց ճամբուն
վրայ նաև մ'ալ եթէ գտնուի՝ ուղիղ գծով
կը մագցին վրան կ'ելլեն ու միւս կող-
մէն ջուր կը նետուին։ Արագահոս գետի
ալ եթէ հանդիպին՝ ուղիղ գծով ալեաց
մէջ կը գահավիժեն իրենց գիրենք՝ նոյն
իսկ ամէն ալ հոն կորսուելու վտանգը
աչք առնելով։

Լեմինկները իրենց ճամբորդութեան մի-
ջոց մնայուն կենաց սովորութիւննին կը
պահեն, օրուան մէկ մասը անդործ կ'ան-
ցընեն և արեւուն մուտքին կը սկսին նորէն
քայլել. Նոյն իսկ գանոնք որ կը ներփա-
կեն վանդակի մէջ, հագիւ թէ մուկը կը

ՏԱՃԿԱԶԱՅ ՄԱՄՈՒԼ

Սահմանադրական շրջանի հայ Հան-
դեսները

կոխէ, կ'ըսեմք յուզուիլ, աստին անդին
դառնալ, վանդակին ձողերը կրծել: Ամ-
բողջ գիշերը և արեազալի մէկ մասը քա-
լելէ վերջը կանկ կ'առնեն և կը հանգ-
չին: Բայց այս հանգիստը հոն զտնուած
դաշտերուն խաղաղութիւնը չի յարգեր,
որովհետեւ այնպիսի աւերած կը պատճա-
ռեն բոյսերու, որ կարծես թէ հրդեհ ե-
ղեր է հոն:

Այս անթիւ գաղթական լէգէոները,
որ իրենց անցած տեղերուն ապականու-
թեան առիթ կ'ըլլան և որոնց ընթացքը
խափանելու միջոց մը չէ հնարուած՝ միայն
անանցանելի երկու արգելքներու կը հան-
դիպին, մին Հիւսիսային ծովը միւսը Պօթ-
նիոյ ծոցը: Բայց մինչև որ այս սահման-
ները հասնին՝ մեծապէս նուազած կ'ըլլան:
Թէպէտեւ Լեմինկները քաջ լուղորդներ են՝
բայց շատերը՝ գետերէն անցնելու միջոց
կը խղզուին. և շատեր ալ բնական թրշ-
նամիներու որսեր կ'ըլլան՝ որոնք գիրենք
կ'որսան ու կը հալածեն: Աղուեսները,
արջերը, որկորուստները (զգ. glouton-
իտ. Ghiottone). կնգուսները (hermine),
կուզերը (martire. իգ. Martora) գի-
շերային և տուրւնջնային յափշտակիչ
թռչունները, անդադար կ'որսան զասոնց՝
և հազգին քանակութեամբ կը փնացնեն:
Հիւսիսային եղջերուներն իսկ՝ ինչ որ կը
պատմեն ոմանք՝ լեմինկները կը հալա-
ծեն, ընտանի կենդանեաց մէջ՝ խոզը,
կատուն, նաև շունը իրենց թշնամի են.
բայց պէտք է ըսել որ շունը կը սպաննէ
գիրենք՝ աւելի զուարճութեան՝ քան թէ
նաշակելու համար. որովհետեւ անոնց միւսը
չուտեր՝ կամ միայն գլուխնին կը կլլէ:
Վերջապէս՝ նոյն իսկ ազգաւները, վարա-
զաթե որորը (goëland). կաշաղակները
կը յարձակին լեմինկներու վրայ:

Հ. Ն. Տ.

Շարայարելի

Թուրքիոյ Սահմանադրութեան առաջին
պտուղն եղաւ նորանոր թերթերու հրա-
պարակ հանուիլը, այդ եղաւ նաև Ազա-
տութեան առաջին տհաս պտուղը քանի որ
միջակ գրագէտներ՝ պարզապէս խօյսագրա-
պետ անուանուելու համար հրապարակ ե-
լան Նորանուն թերթերով և որոնք ասու-
պի նման շուտով անյայտացան: Եւ ցա-
ւալին այն եղաւ որ Սահմանադրութեան
զոհ եղաւ «Լոյս» պատկերազարդ գրական
շարաթաթերթը, որ երազ մը կը նկատուէր
նախկին բունակալութեան շրջանին կարե-
նալ երևնալուն համար: Ասոր հետեւեցաւ
«Մաիս»ը, արդէն ասոնցմէ առաջ դա-
դրած էր Փոսելը: Նոր շարաթաթերթերուն
անդրանիկը «Հայրենիքի Քնար»ը որ սկը-
սաւ հրատարակուիլ իբր գրական թերթ՝
բաւական անգամ երևնալէ վերջ դադրե-
ցաւ: այսպէս նաև Եթէսք — Ի — Միլիթ ,
«Թուրք» — Հայ օրական Օսմանեան հայրե-
նիքին քաղաքական, ընկերական և տըն-
տեսական կենսական շահերուն» շարաթա-
թերթը, որ 1908 Սեպտ. հրապարակ ե-
լաւ հայ և թուրք լեզուներով: Տօքթ. Մ.
Բ. Խլթիւնեան որ «մօտ կէս դար առաջ
արդէն սկսած էր «Կիլիկիա» ամսաթեր-
թը հրապարակ հանել» 1909 փետրուար
7ին զայն կրկին երեցուց իբր առողջա-
կան, տնտեսական և գրական շարաթա-
թերթ: «Գոհութիւն Աստուծոյ, կ'ըսէ յա-
ռաջարանին մէջ, բժշկական աշակերտու-
թեանս ատեն 1861ին սկսած «Կիլիկիա»,
մօտ կէս դար, 48 տարի ետք, այսօր
1909ին վերստին հրատարակելու բախտն
ու մխթարութիւնը կ'ունենամ»... բայց
չուտով ալ զայն չկարենալ շարունակելու
դժբախտութիւնը կ'ունենայ: (Մէկ թիւ
միայն տեսած եմ): Գարեգին Կոզիկեան
և Հրանտ Արծուիկ² 1909 մարտին իւրմ-
բագրել սկսան Նոյր-Հոսսեք հասարակա-
կան, քաղաքական, տնտեսական և գրա-